

Regijōnalnō roztōmajtość ślōnskij gōdki a jeji kodyfikacyjō – spoziyrani refleksyjnych używōczōw w kōntekście jynzykowyj rewitalizacyje¹

Kamil CZAIŃSKI

University of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

EDITORS:

Carla FERRERÓS PAGÈS (Université de Perpignan – Via Domitia & Universitat de Girona)

Jordi CICRES BOSH (Universitat de Girona)

Francesc ROCA URGELL (Universitat de Girona)

Narcís IGLÉSIAS FRANCH (Universitat de Girona)

ABSTRAKT

Tyn artikel ôpisuje jynzykowe ideologije, co sie tykajōm kodyfikacyje ślōnskij gōdki choby jednego z potencjalnych nōczyń jeji rewitalizacyje. Miyndzy nejwiynksze wyzwania w tym kōntekście nōleży wielość żywych lokalnych ôdmian. Na grōncie poglymbiōnych wywiadōw ze tak mianowanymi refleksyjnymi używōczami jynzyka, tj. aktywistami, piszōncymi perzōnami, liderami lokalnych społeczności atp. ze wszystkich subregijōnōw Gōrnego Ślōnska pokōzano je szeroki spektrum przeświadczyń, co fōngujōm we ślōnskij społeczności naōbkoło tyj problymatyki.

ABSTRACT

This article describes language ideologies that concern the codification of Silesian as one potential tool for its revitalisation. Among the greatest challenges in this context is the multiplicity of living local varieties. On the basis of in-depth interviews with so-called reflective users, i.e. activists, writers, local community leaders etc. from all sub-regions of Upper Silesia, the broad spectrum of beliefs that are present in the Silesian community around this issue is shown.

¹ A summary in English of the most relevant ideas of the article is provided at the end of the article. This work was supported by the National Science Centre, under grant SONATA BIS "Linguistic diversity in Poland: Collateral languages, language-oriented activities and conceptualization of collective identity" (2020/38/E/HS2/00006). Tyn artikel powstał w rōmach grantu ôd Nōrodowego Cyntrum Nauki SONATA BIS „Jynzykowō roztōmajtość w Polsce: kolateralne gōdki, działania dlō gōdek a kōnceptualizacyjō zbiorowyj idyntyfikacyje” (2020/38/E/HS2/00006).

1. STYMP

Za ôstatnich pōrãnošcie lōt widzimy na Gōrnym Ślōnsku dynamiczny rozwōj działań, kiere sie wpisujōm w ruch jynzykowego a etnicznego ôżywiyniō (*linguistic and ethnic revival*). Tyn ruch zaczynty we 60. latach XX stoleciō prziniōs zwiynkszyni samošwiadōmości czōnkōw myńszošciowych kultur a powiyd jejiich reprezytantōw ku głošnyemu dowołowaniu sie reszpektowaniō swoich rechtōw, w tym co sie tykō przōdzij zmarginalizowanych — a bezto dzisio zagrozōnych stracynim sie — gōdek (Dołowy-Rybińska, 2010: 49). Ekspansyjō literatury po ślōnsku, co wyszła daleko za folklorystyczno-ludyczne rōmy, wynšci ślōnskij mōwy do publicznego przestrzyństwa a roztōmajtych form kulturalnyj twōrczości, jak tyż sformowani sie etniczno-jynzykowyj idyntyfikacyje Ślōnzōkōw, ôd czego wyrazym sōm deklaracyje w cynzusach,² pokazujōm na to, iże drzynnō mōwa Gōrnego Ślōnska przekroczyła definicyjne granice dyjalektu i idzie jã niezaleźnie ôd dōwnijszych klasyfikacyji uznōwać za ôdrymbnō ôd polskij (Jaroszewicz, 2019; por. tyż Wyderka, 2014).

Z tym je skuplowanō problymatyka kodyfikacyje gōdki. Siyła gōrnoślōnskich aktywistōw podkryślō, iże bez nij niyma moźne zwrtyrniyni jynzykowyj pōmiany (*reversing language shift*, ôb. Fishman, 1991) na Gōrnym Ślōnsku. Coby sie gōdka dlō nastympnych pokolyń ganc niy straciyla, coby mōgła dostać ôficyjalny sztatus, coby jã szło uczyć we szkole — musi mieć podle nich ustalōnō sztandardowō wersyjō (por. Michna, 2019). Miyndzy nejpopularnijsze argumynta protiwi nōleży ale wielość jeji regijōnalnych ôdmian. Spōmnijmy aby medyjalne wypowiedzi Marie Pańczyk: *Mamy kilkanaście odmian gwarowych, a stworzenie z nich jednego języka uważam za kompletne nieporozumienie* (Pustułka, 2011); abo Jana Miodka: *Kapitałem dialektu śląskiego jest jego mozaikowość. Na ten dialekt śląski składa się kilkadziesiąt gwar. Próba kodyfikacji będzie zawsze z krzywdą dla którejs z tych gwar. Nie dajmy się zwariować* (Semik, 2011).

Regijōnalnō roztōmajtość gōdki je fakty, kiery bierōm pod rozwōgã zwolynnicy kodyfikacyje a szukajōm pasownych rozwiōnzań. W roku 2009 reprezytanciō ferajnōw „Tōwarzistwo Piastowaniō Ślōnskij Mōwy DANGA”, „Pro Loquela Silesiana” a „Przymierze Śląskie” społym ze profesorkōm Jolantōm Tambor trefyli sie w Cieszynie a zrychtowali prawidła interdyjalektalnego ślōnskigo szrajbōnku, co je terōz wszechōbecnie mianowany „ślābikōrzowym szrajbōnkym” (podug

² W roku 2021 467,1 tys. ludzi w Polsce zadeklarowało, iże ôd nich „gōdkōm kōntaktōw w dōma” je ślōnskō, z tego dlō 54,9 tys. ludzi ôna je jedzinō. Nōrodowość ślōnskō we tyn sōm czas zadeklarowało 596,2 tys. ludzi, z tego 187,4 tys. za jedzinō (Główny Urząd Statystyczny, 2023). W Czeskij Republice pytani sie tykało „rodnij mōwy” – ślōnskō zadeklarowało yno 1805 perzōnōw (dalszych 49,7 tys. polskō, co w niykierych przypōdkach moźe być inkszym mianym dlō tych samych jynzykowych ôdmian). Nōrodowość ślōnskō zadeklarowało 31,3 tys. ludzi, z tego 12,4 tys. za jedzinō (dane podle tabulek Veřejná databáze ČSÚ, <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/>).

Gōrnoślōnskigo ślabikōrza, piyrszyj w nim wydanyj publikacyji ze 2010 roku) a stoł sie w nastympnyj dekadzie nejpopularnijszym spusobym zōpisu używanym ôd ślōnskich autorōw (Jaroszewicz, 2023) — je w nim tyż pisany tukej tyn artikel. Fest ważnym krokym na ceście ku sformowaniu literackij normy ślōnskij gōdki je publikacyjō *Zasady pisowni języka śląskiego. Studium normatywne* ôd Henryka Jaroszewicza, co wyszła we 2022 roku a już we stympie deklaruje zamiōr „pełnić funkcyjō jynzykowego mustra, normatywnego pōnktu ôdniysiyniō, co go trza mieć przy tworzyniu tekstōw po ślōnsku”. Autōr ôpar sie ô analizã 44 ôd siebie ôbranych literackich tekstōw, a na tyj bazie wydzielił „mustrowō normã”, co ôbjyna przede wszyskim formy, kiere wystympujōm we spōłczesnyj mōwie katowskij kōnurbacyje, jak tyż „fakultatywnō normã”, do kieryj wrachowōł niykiere charakterystyczne cychy inkszych ôdmian, ôsobliwie z ôpolskigo a rybnickigo subregijōnu (Jaroszewicz, 2022).

Chociōż wyżyj spōmniane znōdło srogi ôdzew we ślōnskij spōłeczności, niy Iza pedzieć, iże problem kodyfikacyje — jak samego ôd nij cweku, tak kōnkretnych rozwiōnzań — je zawarty. Dyskusyjō ôstōwō żywō a kōnfrōntujōm sie w nij roztoliczne jynzykowe ideologije (*language ideologies*). Tyn termin, wkludzōny do socyjolingwistyki ôd Michaela Silversteina, ôznacżō podug klasycznyj definicyje „koždy zbiōr forsztelōnkōw ô gōdce formułowany ôd używōczōw gōdki choby racyjōnalizacyjō abo uzōsadniyni doziyranyj struktury gōdki a jeji użyciō” (Silverstein, 1979, p. 193), a w nejszyrszym synsie ajnfach wszyski „postawy, ôpinije, przeświadczynia abo teoryje, co mōmy na tymat gōdki” (Ahearn, 2012, p. 20). Mogōm słōżyć uzōsadnianiu prawości ymancypacyjnych postulatōw spōłeczności, jak tyż blokowaniu takich aspiracyji. Mogōm być uświadōmiōne abo niy, a jedyn człowiek może dōwać za prōwdã roztōmajtym ideologijōm, aji wzajemnie sprzeczny. Pojynci jynzykowych ideologii je ôsobliwie ważne dlō zagrozōnych gōdek bezto, że pōmiana tych, co majōm szkodliwy ajnflus na jejich witalność, je tajlōm procesu rewitalizacyje (Chromik, 2014). Jako zmiarkowōł Paul Kroskryty, dlō sukcesu tego procesu trza ideologicznego wyklarowaniō (*ideological clarification*), to znaczy ôsiōngnyć kōnsynsus postrzōd wszyskich, co sie ich rewitalizacyjō gōdki tykō, abo chocia akceptowalny poziōm rōżnice poglōndōw, kiery niy brymzuje rewitalizacyjnych działań (Kroskryty, 2009, p. 73).

Tukej tyn artikel mō pokōzać bajszipile jynzykowych ideologii, co fōngujōm w gōrnoślōnskij spōłeczności, a tykajōm sie przimo tymatu regijōnalnyj roztōmajtości gōdki i moжебności jeji kodyfikacyje. Ôpiyrōm sie ô wywiady, co powstały miyndzy lipniym 2022 a marcym 2023 w rōmach grantowego projektu „Jynzykowō roztōmajtość w Polsce: kolateralne gōdki, działania dlō gōdek, kōnceptualizacyjō zbiorowyj idyntyfikacyje” realizowanego we Instytucie Slawistyki Polskij Akadymije Nauk. Idzie ô multiarealny projekt, kierego cylym je podszukani etnolingwistycznyj witalności w piynciōch regijōnach Polski, kaj sōm tradycyjnie używane tak mianowane kolateralne gōdki (gōdki typologicznie podane na polskō, co ôd nich sztatus dyjalektu abo ôdrymbnyj mōwy je przedmiotym spiyreku, ôb. Wicherkiewicz, 2014): na Gōrnym Ślōnsku, Kaszubach, Mazurach, Podhalu a Podlasiu.

Ōkrōm tego uzōlech materyjō zbiyranō na terynie Czeskij Republiki do rychtowanij włōsnyj dysertacyje. Cołkym podszukōnkowō materyjō tworzi 88 wywiadōw zrobiōnych we wszystkich subregijōnach Gōrnego Ślōnska. Respōndyntami a respōndyntkami byli ludzie rōżnego wieku (18–85), bildōnku, etnicznego pochodzyniō a nōrodowościowyj idyntyfikacyje, poziōmu znajōmości gōdki a jynzykowych praktyk, jak tyż stopnia zaangażowaniō we ślōnskō tymatykã: ōd twōrcōw a aktywistōw wszechōbecnie znōmych we regijōnalistycznym strzodowisku aże do ludzi blank niyzaangażowanych, przy czym srogō tajlã tworzi istnō postrzedniō kategorijō, kaj mogymy wrachować do przykãdu lokalnych animatorōw kultury, autorōw piszōncych we swoich lokalnych ōdmianach ślōnskij gōdki, strzodowisko *konkursów gwarowych*, czōnkōw internecowych dyskusyjnych grup a tak dalij.

Skuli ōbjyntościowych moжебności tukej tego artikla skōncyntrujã sie w mojim rozwōżaniu na piyrszyj a trzecij grupie, kiere cuzamyn idzie zmianować „refleksyjnymi użytwōczami gōdki”, a co ich idzie brać za perzōny, co majōm nejwiynkszyj potyncyjōt ajnflusować jynzykowe chowani społeczności.

2. POTAJLOWANI ŚLŌNSKIJ GŌDKI – TEORETYCZNE WEJZDRZYNI

Egzystuje pōrã kōncepcyjji potajlowaniō ślōnskij mōwy na dyjalekta. Stanisław Bãk zaproponował za podstawowe dzielyni na nōrzecza połedniowoślōnski, do kierych nōleży grupa czadeckō³ a cieszyńskō, a nōrzecza pōłnocnoślōnski. Cieszyńskō grupa sie dalij dzieli na pōłnocnowschodniocieszyńskō a zachodniocieszyńskō, kaj do tyj drugij wrachował aji jabłōnkowskō a laskō ōdmianã.⁴ Pōłnocnoślōnski nōrzecza się dalij dzielōm na grupa strzodkowoślōnskō a pōłnocnoślōnskō wynżyjszego synsu. Strzodkowoślōnski ōdmiany to sōm: niymodlińskō, prudnickō/gogōweckō, kozielskō, glywickō, strzeleckō, ōleskō a wschodni pōs ślōnsko-małopolskiego pograniczō. Za pōłnocnoślōnski Bãk zaklasyfikował ōdmiany na terynie historycznego Dolnego

³ Rozpatrowani we ślōnskim kōntekście tyż czadeckij mōwy zdō sie dzisio już być przestarzałe we świetle niyskorszego socyjolingwistycznego rozwoju tego regijōnu we jednoznacznie słowiackim rychtōnku (por. Dudášová-Křiššáková 2017).

⁴ Diō spōłczesnego ślōnskigo kōntekstu je laskō problymatyka ważnō praktycznie yny co sie tykō po lasku rzōndzōncych dziedzin we Polsce (ōkolica Krzynowic we raciborskim krysie), kaj pierwotny dyjalekt czesko-słowiackigo typu znōd sie pod srogim ajnflusym lechickich ōdmian ślōnskij gōdki. Mōwa ōkolic Ōstrawy, Hulczyna abo Frydka je poza zasiyngym procesōw, co sie dziejōm we zbytku Gōrnego Ślōnska, chocia niykierzi gōrnoślōnszy twōrcy a aktywiściō porzōnd radzi ōdwołujōm sie do perzōny Ōndry Łysohorskiego (twōrcy laskigo literackigo mikrojnzyka), por. artikle Mirosława Syniawy (2019) abo rybnicki Diktand Ślōnskij Gōdki, kiery mō Łysohorskiego za patrōna.

Ślōnska a na ślōnsko-wielkopolskim pograniczu, dzisio pewnikym wymarte:⁵ namysłowskō, sycowskō, hazockō, chwalimskō a ze wsi Brynno (Bał, 1971, p.12). Inakszy wyglōndō klasyfikacyjō ôd Alfreda Zaręby, autora *Atlasu językowego Śląska*. Połedniowoślōnski nōrzecza ôn potajlowoł na piynć grup: jablōnkowskō, cieszyńskō, czeskigo pograniczō (z podgrupōm laskōm), glywickō (z podgrupōm cyntalnōm, ślōnsko-małopolskigo pograniczō przy Pszczynie i Katowicach, jak tyż glywicko-ôpolskigo pograniczō przy Tarnowskich Gōrach a Lublyńcu) a prudnickō. Pōłnocnoślōnski nōrzecza tworzōm podle niego grupy: niymodlińskō, ôpolskō a kluczborskō (Zaręba, 1988, p. 32). Nejważniejszym grōntym dlō wydzielił lokalnych ôdmian ślōnskij mōwy sōm taki cychy jako: 1. wystympowani abo niy sycyniō; 2. kōntynuanty dōwnego nazalnego *ę (por. *widzal widzāl widzaml widzylm* abo *gymbal/gamba*); 3. kōntynuanty dōwnego pochylōnego *á (por. *trowal/trōwa/treuwa*). Na nie sie naklōdō siyla inkszych zjawisk ze szyrszym abo wynyższym geograficznym zasyngym (Wyderka, 2005).

W popularnym dyskursie wszechōbecne je dzielyni etnicznego Ślōnska na tajlā ôpolskō, cieszyńskō a katowsko-rybnickō — ta ôstatniō mianowanō tyż cyntalnōm, „indystryjalnym Ślōnskym” abo ajnfach „Gōrnym Ślōnskym” (wtynczōs „Cieszyński Ślōnsk” a „Ôpolski Ślōnsk” sie stōwajōm bytami rōwnorzynndnymi do „Gōrnego Ślōnska”). Taki potajlowani mō na isto cwek, jeźli idzie ô zrōznicowani socyjolingwistycznych realijōw — w ôpolskim wojewōdztwie ślōnskō gōdka je doś skuplowanō z wiejskim przestrzyństwym i słabo sie dzierzi we wiynkszych miastach, czego niyma na wiynkszości terynōw, co nōležōm do ślōnskigo wojewōdztwa (Wyderka, 2005), cieszyński regijōn zaś mō siylne poczuci włōsnyj idyntyfikacyje, kiere wynikō przede wszyskim z ônego specyfiki historycznego rozwoju ôd XVIII stolecio (Greń, 2000). Nale ôpolsko-katowsko-cieszyński trōjdzeliyni Ślōnska je czynsto uznōwane za fakt, co sie tykō aji systymu gōdki, a bierōm go pod rozwōgā roztoliczni ślōnsy aktywiściō zaangazowani we proces jeji kodyfikacyje a ôficyjalizacyje. Do przykladu we uzōsadniyniu projektu zakōna ô uznaniu ślōnskij za regijōnalnō gōdkā z roku 2019, co go przirychtowali Marcin Musiał a Monika Rosa czytōmy: *Regionalny język śląski miałby trzy odmiany regionalne: opolską, cieszyńską i górnośląską* (Musiał, Rosa, 2019, p. 66). Przeświadczyni ô dyjalektalnym potajlowaniu na trzi czynści trefiō aji do naukowych a popularnonaukowych tekstōw ôd gōdkoznōwcōw. Bez przyklōd u Mirosławy Siuciak (2010, p. 273) mogymy przeczytać: *W ramach etnolektu śląskiego funkcjonują trzy zespoły dialektalne pokrywające się z istnieniem trzech*

⁵ Już Zaręba, kiery za podszukōnkowe pōnky przy rychtowaniu *Atlasu językowego Śląska* ôbroł na nejdalszyj pōłnocy Ślōnska miasteczko Twardogōrā a dziedziny Dziadowō Kłodā i Kōmorzno, kōnstatowoł, iże ôstało tam yno źdzybko autochtōnōw a „gwara” sie już w 60. latach XX stolecio tracyła (Zaręba 1969, p. 125). Informacyje zyskane przy wywiadach w kluczborskim krysi a włōsne pozorowani pokazujōm na rzykā Stobrawā jako nejprōwdopodobnijszō pōłnocnō granicā zasyngu ślōnskij mōwy terōzki.

subregionów o odmiennych uwarunkowaniach socjolingwistycznych i odmiennym typie piśmiennictwa: południowy (obejmujący Śląsk Cieszyński), środkowy (utożsamiany często z Górnym Śląkiem, a obejmujący rozległy obszar od Wodzisławia i Rybnika aż po okręg przemysłowy — czyli Gliwice, Katowice, Bytom, Tarnowskie Góry) oraz północny (często funkcjonujący pod nazwą Śląsk Opolski). Abo tyż we Yncyklopedyji Ślōnskigo Wojewōdztwa w haśle *Etnolekt górnośląski* ôd Jolanty Tambor je dzielni na „Ōpolski Ślōnsk”, „Gōrny Ślōnsk” a „Cieszyński Ślōnsk” gynau idyntyfikowane z różnicami w gōdce: wystympowanim sycyniō, kōntynuantami dōwnego nazalnego *ę a kōntynuantami dōwnego pochylōnego *á (Tambor, 2017).

Niyma ale bezmała żōdnyj izoglosy, co by sie gynau kryła z forsztelowanymi granicami ôpolskigo, cieszyńskigo a katowsko-rybnickigo subregijōnu. Do przykładu ymblymatyczne „ôpolski” ō niy wystympuje w cōłkim ôpolskim wojewōdztwie, za to siōngō aże ku Glywicōm. „Cieszyńskō” kōńcōwka czasownikōw 1.sing. *-ym* je ôdnotowanō aji na pszczyńskij a rybnickij ziymi, kie j typowo „niycieszyński” akuzatyw typu *ta krowa* wystympuje aji na pōłnocno-zachodnim rancie Cieszyńskigo Ślōnska (Zaręba, 1980, p. 188, 204). Twierdzyni ô trzech zortach ślōnskij mōwy idzie porōwnać do wszechōbecnego przeświadczyniō, iże słowiackō gōdka dzieli sie na ôdmianã zachodniō, strzodkowō a wschodniō, chocia — jako zmiarkowoł Alexander Maxwell — izoglosy z tym blank niy korespōndujōm, nale idōm nasprzyk ônych trzech forsztelowanych regijōnōw. Idyjō trōjdzielniō je erbowiznōm słowiackigo kodyfikatora Ľudovita Štūra, kierymu miała pragmatycznie słōżyć za argumynt proti w kōnkuryncyjnyj kodyfikacyji ôd Antona Bernoláka, nale przijyna sie za „ôbiektywne fakt” we słowiackij świadōmości niyzależnie ôd tego, jako gōdka je naprōwdy potajlowanō (Maxwell, 2006).

Przeświadczynia niylingwistōw ô dyjalektalnych różnicach sōm przedmiotym podszukōnkōw tak mianowanij perceptualnyj dyjalektologije (*perceptual dialectology*). Ône były ôd siyły gōdkoznōwcōw ignorowane, baji powōżane za blank niy wert naukowego zainteresowaniō, nale jejiich włōnczyni do lingwistycznych sztudyji dozwołō na lepsze spokopiyni realijōw jynzykowych pōmian, jak tyż mō srogi znaczyni we rewitalizacyjnym kōntekście (Preston, 1999; Cramer, 2016). Podwiela wiynkszość perzōnōw zaangażowanych we ymancypacyjō ślōnskij gōdki a tworzyni jeji literackij wersyje niy sōm lingwiściō, laicki wejzdrzyni na problemytkã moze mieć srogi ajnflus na jynzykowe planowani (*language planning*, ôb. Cooper, 1989) — jako my uwidzieli wyżyj przy forsztelōnku uznaniō w zakōnie ślōnskij regijōnalnyj gōdki we trzech waryjantach. Ô tym, w jakim rychtōnku sie dalij bydzie rozwijać kodyfikacyjny projekt, jeźli sie podarzi, jak moc bydzie zaakceptowany ôd rōżnych warstw ślōnskij społēcności, a jeźli doprōwdy stanie sie nōczynim, co pōmoze uretować mōwã ôd stracyniō sie, niy bydōm uzdōwać „ôbiektywne” lingwistyczne fakty, ale jejiich subiektywnō percepcyjō ôd zainteresowanych strōn.

W dalszyj tajli artikla podziwōmy sie na nejczynstsze narratywy ô regijōnalnyj roztōmajtości ślōnskij gōdki jako potyncyjalnym wyzwaniu dlō kodyfikacyje, na kiere natrefiōłech przy analizie wywiadōw.

3. NARRATYW: ROZTŌMAJTOŚĆ WIDZIANŌ ZA BARYJERĂ DLŌ KODYFIKACYJE

Regijōnalnō roztōmajtość gōdki je fynōmyn, co je głyboko zakorzyniōny we świadōmości Ślōnzōkōw. „Je tyla wersyji tego ślōnskigo”, „w koždyj wiōsce widać rōżnice”, „tam za rzykōm juź inakszy rzōndzōm”, „my niy gōdōmy tak jako w X” — poprōwdzie niy mōm wywiadu, kaj by sie taki twierdzynia niy pojawiały. Subiektywne wejzdrzyni respōndyntōw a respōndyntek na jynzykowe potajlowani Gōrnego Ślōnska niyrōz pasuje ku tradycyjnym dyjalektologicznym ustalyniōm, niyrōz replikuje wyżyj ôpisowane przeświadczyni ô trōjdzielyniu na ôpolski, cieszyński a katowsko-rybnicki subregijōn, ôd kierych socyjologiczne ôdrymbności sōm idyntyfikowane aji z rōżnicami w gōdce, jak tyż niyrōz kuplujōm wiyncyj sztandpōnktōw. Do przykładu respōndyntka z prudnickigo krysu deklarowała, iże czytō ksiōnzki ôd Marcina Melona (ôn je z Katowic) a w nich zapisanō mōwa je dō nij fest bliskō a snadnō do wyrozumiyniō, kiej „tych sysōkōw spod Ōpolō niy idzie pochopić”. Ō jynzykowyj relacyji miyndzy Cieszyńskim a pruskim Ślōnskym mōgech usłyseć: „To je twardō granica, niyma takij «przejściōwki»” abo „Sōm miyjscowości po cieszyńskij strōnie, kaj sie wiyncyj gōdō tōm gōdkōm gōrnoślōnskōm, czyli pszczyńskōm, a sōm miyjscowości po pszczyńskij strōnie, kaj sie gōdō wiyncyj po cieszyńsku”. Niy mynij zrōżnicowanō poradzi być perceptualnō ôcyna bliskości/dalekości lokalnych ôdmian a jejjich wzajymnyj zrozumiałości:⁶

„Bo jo miyszkōm w Michałkowicach. I jo juz słysha, że we Chorzowie – choćby w samych Maciejkowicach, co przy Michałkowicach leżōm – **juz inacyj godajōm**. Ruda Ślōnsko, to juz jest całkiym inaksze, bo ôni juz godajōm twardo: [sz], [cz]. A my godōmy: [s], [c]. **Rybnik to corno magia**. A jak sie na Czechy jedzie, **na Cieszyn, to**

⁶ Z niykierymi respōndynt/k/ami ôsprawiołch po polsku, z niykierymi po ślōnsku – podug tego, kiery kod ôni obrali – przy czym rzōndzyni „po ślōnsku” bezmała dycki miało formă jakigosi ślōnsko-polskigo miszōngu z roztōmajtymi proporcjami zmiyszaniō ôbōch gōdek, jak tyż fōnetycznych a gramatycznych niykōnsekwyncyji. Naschwōł uzdołech sie niechać wszyscy wypowiedzi we ôryginalnyj formie, bo wierzã, iże sōm wãżnym świadectwym terōżnigo sztandu witalności gōdki. Wszyndy tam, kaj respōndynt/ka ôsprawioł/ała aby deklaratywnie po ślōnsku, używōm ślōnskigo zōpisu pōłortograficznego na bazie „ślābikōrżowego szrajbōnku”. Buchsztaby *ā*, *ô*, *ō* sōm użyte yno tam, kaj ôznaczane ôd nich źwinyki były doprōwdy pedziane. Buchsztaba *ō* je ale użytō niyzaleznie, jeźli była wypowiedzianō we tym kōnkretnym słowie gloskã [o] abo barzij podug polskigo mustra [u], nale niy jeźli było wypowiedziano [ɔ]. Wypowiedzi deklaratywnie polski abo czeski sōm zapisane ôrtograficznie.

juz bych mōg mieć problým jak ze Kaszubami.” (SI)⁷

„Jō przejechał Ślōnsk wzduż i wszyrz. (...) **Jō był na wszystkich biegunach Ślōnska i nigdy, ale to nigdy niy miōł żech problýmu, żeby sie z kimś dogōdać.** Niy miōł żech wrażynia... pojedyncze słowa ja, tak jak mie ta „ulicka” zaskoczyła za Kluczborkiym, to ôni na furtka gōdajōm; czy pod Białōm, ôni zaś majōm bardzo takie mocne już czeskie wpływy. Ale nigdy nie było problýmu. **To sōm naprawde tak promilowe rzeczy, ktōre niektōrzy wyciōngajōm do rangi tak istotnych rzeczy,** że mojim zdaniym no to jest gupota, bo my sie rozpieprzymy o naprawde pierdoły.” (OPO)

Rōżnice miyndzy lokalnymi ôdmianami sōm pokazowane za jedyn z głównych powodōw, czamu kodyfikacyjō ślōnskij gōdki niyma możnō, baji blank niy mō cweku. Snadnōm rzeczōm, przeciwnicy kodyfikacyje to sōm przede wszystkim perzōny, co sōm przeświadczone ô tym, co to je yno „gwara”, kierō by niy miała terōz ani w przeszłości pełnić inkszyj role niźli za mōwã używanō w dōmowych, niyformalnych kōntaktach a nōczyni folklorystycznyj twōrczości. Niyrzōdko — nale niy dycki — szło we wywiadach dojzdrzeć korelacyjō miyndzy takim poglōndym a etniczno-politycznym pozycyjōnowaniem sie respōndynta abo respōndyntki (podobne doświadczynia z podszukōnkōw kludzōnych postrzōd ślōnskich aktywistōw ôpisuje Michna (2019)). Wypowiedzi, co per se ôdciepowaly idyjō tworzyniō ślōnskigo literackigo sztandardu nejczynsij pochodziły ôd perzōnōw, kiere idyntyfikowały sie z polskōm nōrodowościōm a fest krytykowały polityczne postulaty niykierych ślōnskich aktywistōw, ôsobliwie tykajōnce sie autōnomicznego sztatusu dlō regijōnu. Dachszprachōm (*Dachsprache*, ôb. Muljačić, 1989) dlō ślōnskich ôdmian je podug nich sztandardowō polskō gōdka,⁸ kiej „gwara” może fōngować yno w rōmach małyj lokalnyj społeczności. Jeji wert leży w tym, iże je z tōm społecznościōm idyntyfikowalnō, iże „nōleży” yno dō nij a yno ôd nij używanō je „prōwdziwō”. Socyjolingwiściō mianujōm taki podynsici ideologijōm autyntycznosci (*ideology of authenticity*, ôb. Woolard, 2008). Dobrze jã widzimy do przykładu tukej:

⁷ W nōwiasie na kōńcu kożdego cytatu dōwōm ôznacznyni krysu, z kierego respōndynt/ka pochodzi. Dlō krysw na terynie Polski ône sōm taki jako na registryjnych tabulkach autōkōw, dlō krysw w Czeskij Republice dōwōm: FM – Frydek-Mistek, KR – Karwinō.

⁸ Por. tyż medyjalnō wypowiedź Jana Miodka z roku 2011: *[M]yślący Ślązak miał zawsze oficjalną odmianę swojej mowy regionalnej i tą oficjalną odmianą była polszczyzna ogólna. Tak było przez wieki i tak jest dziś.* (Semik 2011)

„To znaczy **u nas by uczyli jakigo ślōnskigo?** To znaczy ôni by skodyfikowali co? Gware ślōnskocieszyńskōm, a teraz gware subregionu gorolskigo, gware z okolic Łazisk, Rudy, z okolic Rybnika, jak by to zrobili, czego by uczyli? **Ôni by uczyli sztucznego jynzyka! To by było zaprzyczyni tego, czym sōm gwary. Zaprzyczyni istoty kultury regionalnej.** To powstało w głowach wōnski grupy ludzi, kierym sie zdo, że zbawiōm ślōnski świat, a robiōm yny złōm krew a złōm robote, nic wiyncy. (...) Mojim zdanim alfa i omega to jest, jak sie mōwi w dōma gwarōm. **Jak to dziecko wyniesie z chałpy,** to potym może mieć okres, że nie mōwi, ale už to dycki mo w głowie, dycki mo możliwość wrōcić, bo **jest to w nim zakodowane. Aji tyn sposōb myślynio, wychowanio.** Natomiast jak sie už gdosi potym uczy, jak už jest starszy, to už nima taki lahki, to už potym cijnżko wchodzi pod te skōre. (...) Jesi gdosi mōwi w tej swojej gwarze od urodzynio, tak wiy, ale... bo rozumiym, że chcieli też wychowywać tych Ślōnzokōw, kierzi už nie mōwili, to jak? Ôn nie wie, **ôn nima oslyszany z tōm gwarōm, to jak ôn by wiedziol, jak to mo czytać? Że mu rechtōr roz powie?** To jest chore.” (FM)

Sceptycyzm ku kodyfikacyji ale może mieć tyż inksze zdrzōdła. Podziwejmij sie na wypowiedź aktywisty społeczności LGBT+, co używō ślōnskij gōdki we swojij publicznyj działalnōci a podpiyrō etniczno-jynzykowō ôdrymbność Ślōnzōkōw:

„[Ciekawe w ślāszczyźnie] [n]a pewno [jest] to, że ona jest bardzo indywidualna. Że nie jest skodyfikowana tak jak inne. **I to jest dla mnie queerowe, że jest to wszystko bardzo płynne i sposób godania po ślāsku się zmienia co miejscowość** czy co kilka miejscowości i nie ma tego jednego... Znaczą sę te próby skodyfikowania, ale one są bardzo świeże i ja niespecjalnie jestem zwolennikiem tego, szczerze mówiąc. (...) [Język ślāski] **jest naturalnie różnorodny i ujednolicanie go sprawi, że ta różnorodność zniknie** w jakimś sensie. Jakby ja rozumiem potrzebę tego, żeby móc go uczyć, tłumaczyć książki i te wszystkie takie rzeczy, ale z drugiej strony też sobie myślę, że przez cały przynajmniej dwudziesty wiek publikowano książki po ślāsku używając polskiego alfabetu i one były zapisywane dosyć intuicyjnie i to działało. (...) No i się zastanawiam jakby tak ogólnie, **co przez tą standaryzację się traci.**” (SWD)

Respōndynt mō strach z potracyniō sie „naturalnyj roztōmajtości” gōdki, kieryj dōwō ekstra wert bezto, że to je podle niego cycha „queerowō”. Użyci tego przimiotnika sam nawiōnzuje do teoryje queer formułowanyj ôd 90. lōt XX stolecio w rōmach fyministycznych a dzynderowych sztudyji, kierō wystympuje przeciw esyncyjalistycznemu wejzdrzyniu na plec a seksualność. Pōmynność, niyjednoznaczność a relatywność sōm dlō nij pozytywnymi, baji ôczekowanymi zjawiskami (Jagose 1996). Dlō respōndynta to geltuje aji w przypōdku gōdki.

Ôkrōm krytycznego wejzdrzyniō na kodyfikacyjō, co wynikō z wyżyj pokōzanych ideowych przyczyn, moc respōndyntōw a respōndyntek deklarujōncyh sie za zwolynnikōw jynzykowyj ymancypacyje Ślōnzōkōw, podpiyrajōncyh dźwigani prestiżu gōdki a rozszyrzani rōm jeji użyciō, wyrażało ôbawy jeźli idzie ô praktycznō realizacyjō takij idyje, ôsobliwie w kōntekście spiyrek wnōntr zaangazowanych gōrnoślōnskich strzodowisk, jak tyż mozebnosci akceptacyje uznanych za ôficyjalne rozwiōnzań ôd szerszych warstw:

„To co żech sie nejbardzij strzasła, to jak sobie włōnczyłach fejsbuka po ślōnsku. I jak sie z tygodnia na tydziyń zmiyniajōm te słōwka. To było studium przypadku. (...) Wtedy żech sie przekōnała i stōnd moje przemyślynia, że **jo niy wiyam, czy to jest wogōle wykonalne tako kodyfikacja. Bo to bydzie jedno wielkie użeranie sie wszystkich tych kawałkōw Ślōnska**, że „mo być »tyż«”, „niy, bo mo być »tyz«”, „jakie »bily«? »ôbrozki«?!”, „jakie »ôbrozki«? »bily«!” Czy to jest możliwe? **A z drugij strōny fajnie by było mieć jedyn ślabikorz, słownik na telefōn i pyk, wszyscy majōm to samo.** Myśla, że to by mogło wydłużyć tyż przeżywalność godki ślōnskiej, jak by był jedyn kod i szło by w tym wydować ksiōnżki i jakoś by to tam zostało. Ale z drugij strōny to jest trozka sztuczny twōr jednak, bo każdy tyż mo swoje jakieś.” (SRB)

„Zwolynnikiy [kodyfikacyje] ja. Yno problym polego na tym, **że jak ludzie zacnōm debatuwać, to potym i tak bydzie chaja z tego:** Na jakim placu tyś sie chowoł, tak sie niy godo! Niby bydzie godka uznano, ale z drugij strōny i tak każdy bydzie godoł po swojemu, tak jak było w dōma. Przijdzie do jakigoś sprawdzianu cy tam cegoś, jak by to bōł ôficyjalny przedmiot **w szkole: zero pōnktōw. A cymu? No bo u mie sie tak niy godało.** Ale panie rechtōr, co jo panu poradza, u mie sie tak godo. (...) Matura by była dobro. Ino z maturōm bydzie problym taki, że jedna litera bydzie przestawiōno i juź jest problym.” (SI)

Dynamika debat kole ślōnskij gōdki za ôstatni lata a wielość alternatywnych sztandaryzacyjnych projektōw pokazuje, iże te ôbawy majōm swoje uzōsadniyni.

4. NARRATYWY Ô SPUSOBACH ZŎPISU – ZA A PROCI „ŚLABIKŎRZA”

Tak mianowany ślabikŏrzowy szrajbōnek zrychtowany w roku 2009 ôd Jolanty Tambor społym ze przedstawicielami ferajnōw „Danga”, „Pro Loquela Silesiana” a „Przymierze Śląskie” przijōn sie za nejpopularnijszy spusōb zŏpisu ślōnskich literackich tekstōw (aspōń tych, co niy sōm deklaratywnie „gwarowe”). Őnego podstawowym załōzynim je interdyjalektalność. Buchsztaba **ô** mō dôwać moжебność wymōwy piyrszyj samogłōski za [ɔ]/[o] abo [wɔ]/[wo] podle regijōnalnego zwyku. Buchsztaby **ô**, **ã**, **õ** były wkludzōne ekstra skuli ôdmian z dodatkowymi dyftōngami a nazalnymi samogłōskami, co wystympujōm na zachodzie Gōrnego Ślōnska, ôkrōm tego drugō a trzeciō s nich tyż mogōm być brane za indykator inkszyj wymōwy fleksyjnych kōńcōwek na Cieszyńskim Ślōnsku.⁹ Pełni „ślabikŏrz” ale richtig integrujōncō rolã? Niykierzi respōndynciō a respōndyntki zgōdzajōm sie z tym twierdzynim a doprōwdy widzōm prawie tyn szrajbōnek za rozwiōnzani problemu:

„Mōmy już ôd dobrego poranoście lot **fajny alfabet, alfabet ślabikorzowy, w kerym idzie przedstawić wszystkie te odmiany tyj godki**, bo i te ôpolskie, i te ze wschodniego przemysłowego Gōrnego Ślōnska, i te tyż cieszyńskie, i jo myśla że my raczyj niy potrzebujmy żeby jedyn standard z tego jakiś wypracować. Jo myśla, że skoro mōmy taki alfabet, w kerym idzie przedstawić wszystkie te rodzaje, to niech tyn pisorz z danego rejōnu niech ôn pisze podug siebie i to jest do wszyjskich zrozumiałe, bo jedyn sie to wymōwi podle siebie, a drugi podle siebie. Jo niy widza ekstra potrzeby jednego standardu literackigo, skoro mōmy tak fajny alfabet, w kerym idzie to wszystko przedstawić.” (SY)

„Mie to sie wlaśnie podobō w nim, że ôn... jō to wlaśnie widza miyszkajōnc **na tym pograniczu tych godek wschodnich i zachodnich, że jō moga w ślabikŏrzu zapisać i to i to**. I richtig mie to sie fest podobō.” (SGL)

⁹ Dokumynt, co gynau popisuje prawidła tego szrajbōnku w jejich pierwotnym brzmiyniu je przistympny na roztolicznych neczajtach, do przykladu: <http://wom.edu.pl/wp-content/uploads/2014/05/zasadypisowni.pdf> (przystymp: 24.03.2023)

Chociōż głównōm idyjōm ōd ślabikōrzowego szrajbōnku je prostota dziynki zachowaniu prawideł, na kiere Ślōnzōcy przibadali z polskij szkoły, czynsto idzie trefić ōpinije, iże prawie na ōpy, skirz dodatkowych buchsztabōw je cijnżki do wyrozumiyniō a nauczyniō:

„Sztajer barzij. Sztajer barzij, bo tã tyn ślabikorz, ty ‘o’ taky... Jedno ‘o’ jes jakys pochylōny, jakys ty z kryskyl, to jesczy niy wiã za bardzo, jak jeu mył to wymōwić, ale tak rozumiã tekst. Ale no lepij mi sztojer idzie. Mi barzij tak. I tyż **do naszymj tutej mowy mi sie zdeu sztojer, że by był lepszy do zapisania.** Taki prostszy. Bo yno meusz to ‘û’ z tyj kōleczkã i jakoś by szło. **Ślabikorz trochã taki pokōmbinowany jes za festy dleu mie.**” (OPR)

Spōminany sam „sztajer” to je szrajbōnek zrychtowany we 30. latach XX stoleciō ōd dyjalektologa Felixa Steuera dlō zōpisu mōwy wsi Sulkōw. W piyrzyszyj fazie spōłczesnyj ślōnskij jynzykowyj ymancypacyje na zaczōntku XXI stoleciō ōn zyskoł popularność za jednã z nejpoważniejszych propozyccji ōgōlnoślōnskij ōrtografije, zaczym powstoł „ślabikōrz”. Dzisiaj je dalij ōbecny w piśmienniczym landszafcie przede wszyskim skirz twōrczości swiōnzanyj z perzōnōm znōmego aktywisty Bartłumjeja Wanota (materyje kolektywu *Uotwarty Ślůnsk*, satyryczne fanpejdze na Facebooku a Instagramie *Fizymatynta a Kwadratowe galoty*, neczajta z przekładami poezyje *Czytůmy pŭ naszymu*), ōkrōm tego sztyjc powstōwō w nim tajla artiklōw na ślōnskij Wikipedyji. Ōnego nejbarzij charakterystyczne cychy to je buchsztaba **û** używanō dlō zapisaniō gloski [o], jak tyż inkszy knif zapisowaniō miynkości (‘zymja’, ‘ćepać’, ‘bjoły’). We wypowiedzi wyżyj zaskakować może jak przeświadczyni, iże Steuerowy szrajbōnek je „prostszy”, tak twierdzyni, iże lepij sie nadōwō dlō ōdmiany z pōłnocnyj tajle prudnickigo krysu (niykiedy mianowanyj „chrzelickōm mōwōm”, ōb. Hellfeier, 2018) – chybiō w nim aby buchsztaby dlō nazalnego [ã], co je charakterystycznym elymyntym wymōwy tamstōnd. Jednakōż niyma to jedziny glos przeciw uniwersalności „ślabikōrza”, kiery płynie prawie ze zachodu Gōrnego Ślōnska:

„Pisoł zech ślabikōrzam, ale jak zech barzij zbadōł temat, to **zech doszoł do tygo, że ōn nie spełniō wymagań jeśli chodzi o opolsky dyjalekta.** To nie idzie niechtorich rzeczy zapisać, nie wszystko jest dopracowany, jeśli chodzi o tyn sposōb piśmiennictwa. I jeśli chodzi o takie opracowanie pod opolsky gwary, to wlaśnie była tako perzōna (...), co powiedziała mi: jak chcesz dobrze pisać w swoich dyjalektach, **to musisz se opracować swōj wlasny systym.** No i po czynści trocha zech od niego

wez, trocha ze ślabikōrza i zech po swojemu trocha opracowoł i tak pisza na razie.”
(OKR)

Chociż czas, w kierym „co tydziyń na świecie znikō jedna gōdka, nale powstōwajōm trzi nowe ślōnski ōrtografije” — jako padoł jedyn z mojih respōndyntōw — wierzā definitywnie pōminōł (ō historyji ślōnskij pisownie ōb. Jaroszewicz, 2023), porzōnd fōngujōm w ślōnskim piśmiynniczym landszafcie indywidualne systymy, co podle jejich autorōw lepij majōm ōddōwać tã abo inkszō lokalnō ōdmianã. Spōmnieć sam mogymy sztojerowo-ślabikōrzowy muster używany w socyjalmedyjach kludzōnych ōd Alana Jasika a Jana Sotora (*Modé Ślōnzōki*) z krapkowskigo krysu abo quasi-fōnetyczny szrajbōnek Aleksandry Wencel, autorki tworzōnego ōd pōru lōt *Dykcjūnōrza ślŹskopolskigo ũopartego na ślŹskej wymōwje ũod wele Ŭopolō* (Wencel, 2023). Egzystujōm tyż drobne regijōnalne modyfikacyje jako do przykãadu w poezyi Wojciecha Janika, co stosuje buchsztabã **ō** ze „ślabikōrza” społym ze polskim ł dlō oznaczyniō labijalizacyje (‘łokno’), a ku tymu jeszcze przidōwō buchsztabã **ó** w typowych dlō radzińsko-piekarskij ōdmiany czasownikowych kōńcōwkach [-uwać] miast [-ować] (‘mianōwać’).¹⁰

Argumynt miyndyregijōnalnyj zrozumiałości używajōm aji zwolynnicy klasycznyj pisownie z pōmōcōm yno buchsztabōw polskigo alfabetu:

„Myślę, że język śląski można zapisywać przy pomocy języka polskiego i **nie trzeba tworzyć jakichś liter, które dla ludzi są po prostu niezrozumiałe**. Ja pisząc książkę, napisałem ją używając znaków polskich i wszyscy się rozczytają w tej książce. Czy ona trafi do Katowic, czy ona trafi do Cieszyna, to ona jest do poczytania. Natomiast znaki, które zostały wymyślone sztucznie, które mają służyć do zapisu języka śląskiego, dla większości ludzi są nie do odczytania, więc wydaje mi się, że **znaki które mamy do dyspozycji w języku polskim są w zupełności wystarczające i można nimi zapisywać zarówno odmianę cieszyńską, jak i odmianę górnośląską, opolską**, nie wydaje mi się żeby trzeba było robić specjalnie jakieś znaki diakrytyki czy coś.” (SCI)

5. NARRATYW: PLURICYNTRYCZNOŚĆ CHOBY ROZWIŌNZANI

Niykierzi respōndynciō a respōndyntki deklarowali sie za zwolynnikōw tworzyniō pisanyj wersyje gōdki, ale pokazowali na to, iże by trza zrychtować pōrã ōdrymbnych waryjantōw. Niyma podug nich moźne nolyż kōmprōmis w rōmach cołkigo Gōrnego Ślōnska, yno w myńszych subregijōnach:

¹⁰ Przystympne na facebookowym fanpejdzu *Wojciech Janik – ślōnski grafōman*

„Znaczy jō jest jak nōbarzij za tyj, tylko boja sie, że jest to mało możliwy, żeby wszyscy byli zadowolōni. (...) bo každy mō swoja odmiana. (...) I myśla, że to jest nie do przeskocznia czy w łatwi sposōb nie jest do przeskocznia, natomiast jak nōbardzij żech jest za tyj. Tylko albo musi jeszcze dzieś tam trocha czasu upłynōnc, **albo trzeba by skodyfikować tyn ślōnski dlō tich wiākszych odmian**. No my na przykład, chociaź sōł ty rōżnicy trocha dzieś tam juź pod Kyndzierzyna, w tich strōnach pod Raciborza, ale myśla, że tukej my sōł w stanie dojs jako taki subregiōn do jakiegoś porozumiynia, jak by to mogło wyglōndać. (...) **Na pewno wymagało by [to] takich nōprzōd bardzo szyrokich socjolingwistycznych badań, żeby sprawdzić, jak by to podzielić i żeby potym juź fleksyjnie, gramatycznie to wziōnc pod uwaga i żeby to skodyfikować i zobaczyć, może potym ewyntualnie z tego stworzić jedno wspōlne tacy nadrzyndny literacke albo sie zgodzić na kilka literackich odmian, tak jak na przykład jest tyn dolnoserbołużycki i gōrnoserbołużycki**. Bo jest serbołużycki, ale sōł dwie odmiany. No gadōł, u nōs na pewno by było wiācyj tich odmian i może by trza było tak to zrobić.” (OPR)

„**Naše situace je podobná na situaci, v jaké byli Norové v 19. století**, kteří nakonec skončili s větším počtem spisovných jazyků, **nebo na situaci Lužických Srbů** (...) Zkrátka jazyk v každé části Slezska je jiný a **v rámci nějakých větších regionů s koherentní identitou jako je Těšínsko nebo opolská část** je nutno pracovat s tím jazykem, jaký tam je, na jaký tam ti lidi jsou zvyklí. Zaprvé proto, že jiný pro ně stejně nikdy nebude přijatelný, že to není jejich jazyk. Gliwicki jynzyk to niyma nasz jynzyk. Nasz jynzyk to niyma opawski jynzyk, a opawski jynzyk to niyma opolski jynzyk. (...) [Jinak] by to byla strašná škoda a **fakticky by to popřelo smysl celého jazykově-záchranného snažení ve Slezsku**.” (FM)

„Wiele jest takich przykładōw, ktōre mōwiōm, że **kodyfikacja jako całość jest niemożliwō**, bo by zaszkozdiyla bardzo tej mowie. (...) Natomiast **jakby sie udało uporzōndkować pewne przestrzenie, pewne obszary, ktōre sōm bardzo podobne i spōjne i dla nich stworzić jakiś tam zapis**. (...) Jak by takō rada programowa, ktōrō to tworzi uznała: mōmy pōra regiōnōw, mōmy cieszyński, mōmy pszczyński, bo to banōm wszystko roztōmajte, jest opolski, ale opolski juź dzieli sie na ta czynśc

pōłnocnō i południowō... I dla poszczegōlnych fragmyntōw stworzić jakis taki kod.”
(OPO)

We dwōch zacytowanych przypōdkach respōndynciō użyli porōwnaniō ślōnskij gōdki do łużyckij z jeji dwōma literackimi sztandardami. Łużycki literacki tradycyje siōngajōm XVI stoleciō a już tedy sformowały sie dwa gōdkowe cyntra kole Chociebuża (dolnołużycki) a Budziszyna (gōrnołużycki). Jejich ōdrymbność stała sie potym zatela klar, iże ani za nacyjowego ōdrodzyniō w XIX stoleciu niy było już prōbowano zrychtować jakigosi spōlnego sztandardu, a dzisio tã ōdrymbność jeszcze ku tymu podkryślō wymarci przechodowych dyjalektōw (Schuster-Šewc, 2014). Tōż trefnijszō sie zdō być norweski analogijō, kaj powstani dwōch literackich waryjantōw je wynikym dlōgij spiyrki ō formã gōdkã. *Bokmål* je ōparty ō duńsko-norweski miszōng używanym w XIX stoleciu ōd miyjskich elit połedniowyj Norwegije, kiej *nynorsk* wychodzi ze drzynnych zachodnionorweskich wiejskich ōdmian. Zrychtować kōmprōmisowy waryjant nigdy sie niy podarziło, a ōba fōngujōm do dzisio za rōwnorzynne spusoby zōpisu bez jednego z wyrchu naciepanego mustra wymōwy — koždy śmiy sie dzierzić swojego dyjalektalnego zwyku (Røyneland, 2009). Dlō Gōrnego Ślōnska mogōm tyż być inspiratywne doświadczenia szwajcarskij mōwy rōmansz abo baskijski. Rōmansz je potajlowany na piynć ōdmian. Wytworzyni interdyjalektalnyj formy *Rumantsch Gritschun* w roku 1982 a potym jeji implymyntacyjō w systymie administracyje a szkołach hned ōd zaczōntku wywołowały srogi kōntrowersyje, co yntlich powiydły ku powstaniu ferajnu *Pro Idioms* wystympujōncego proti w „wykastrowanymu” a „sztucznyemu” sztandardowi. Pod ōnego drukym czynść gminōw przijyna za amtowō a szkolnō gōdkã yno swojã lokalnō ōdmianã, kiej niykierie dalij ōstały przy *Rumantsch Gritschun* (Coray, 2008; Bisaz, Glaser, 2015). Za wiynkszy sukces pokōzōł sie *euskera batúa*— tworzōny ōd kōńca 60. lōt XX stoleciō baskijski sztandard ōparty ō cyntralne nōrzecza z wkludzōnymi aji elymyntami inkszych, co je dzisio wszechōbecnie przijynty za gōdkã administracyje, szkōł a medyjōw, choć sztyjc egzystujōm napiynca miyndzy nim a tradycyjnymi lokalnymi ōdmianami, ōd mocki używōczōw widzianymi za barzij autyntyczne (Breda, 2021).

Waryjantym narratywu ō tym, iże trza skodyfikować wiyncyj ślōnskich gōdek podle mustra łużyckigo abo norweskiego, je poglōnd, co gōdkã idzie a winno sie skodyfikować we jednyj głownyj wersyji, nale niykierie regijōny skirz swojij niyzwykłości potrzebujōm ekstra szpecyjalnego traktowaniō:

„[Mioł by sie dogōdać] **podug mie cali Wyrchni Ślōnsk krōm Ślōnska Cieszyńskigo**. Tam bych zrobiōł inkszy sztandardy. A jeszcze mōm **pōra dyjalektōw sam w wojewōdztwie opolskim, co tyż nie idzie ujednolicić**. Sōm na przyklad dyftōngi z [au], z [eu] i tygo nie idzie tak ujednolicić. Jak Ślōnzōk, co miyszkō wele Prudnika, co gōdō

zamiast „wōs”, to ôni gōdajōm na przykład „waus”. I nie umiesz tygo ujednolicić, a on nie zmieni swojego sposobu gōdaniō na „wōs”, bo nie, tak jest nauczyni po prostu w dōma, wiync **trzeba by coś o tich Ślōnzōkach pomyśleć, a ô nich żōdyn nie myśli**, a sōm wlaśnie dyftōngi jak [au] i [eu], że nie idzie tygo ujednolicić, nie zrobisz tygo. (...) Nie może być tak, że jedyn se pisze tak, drugi tak, pōźnij cie wyśmiewujōm niechtorzi za to. No musi to być ujednolicōne. Jō tyż sie zastanawioł, jak by to zrobić, żeby tyn se mōg tak gōdać, tyn se mōg tak gōdać, ale tygo nie idzie. **W pewien sposōb to musi być ujednolicōny, z autonōmiōm do tich gwar ślōnskich, gdzie nie idzie tygo ujednolicić**, ta cieszyńskō rzecz czy te moje z tymi dyftongōma.” (OKR)

„Ja uważam, że standard pisania polskim alfabetem po śląsku jest na Śląsku Cieszyńskim. Ja w ogóle nie widzę sensu pchania się tam ze ślabikorzem. **Ja uważam, że powinny być dwa standardy pisania po śląsku. Jeden ten nasz i jeden tamtejszy.**” (SY)

Nejczynścij za niy do przikryciō „ôgōlnoślōnskōm” gōdkōm wymianowujōm zwolynnicy tyj idyje dwa teryny: cieszyński a prudnicko-gogōwecki. Ôbie ôdmiany (abo grupy ôdmian) doprōwdy charakteryzujōm sie nagrōmadzynim cych fest dalekich ôd „jynzykowego cyentrum” Gōrnego Ślōnska idyntyfikowanego — bez przikłōd w *Zasadach pisowni śląskiej* — z katowskōm kōnurbacyjōm. W ôbōch subregijōnach egzystuje tyż już włōsnō literackō tradycyjō. Ôna je ôsobliwie rozwinytō na Cieszyńskim Ślōnsku, skōnd pochodziyli tacy pisarze a poeciō jako Paweł Kubisz, Aniela Kupiec, Władysław Młynek, Karol Piegza, Adam Wawrosz i inksi (Labocha, 2016; Bortliczek, Bogoczová, 2022), a terōžniō działalność popularyzatora cieszyńskij rzeczy Tōmka Sochackigo — wydani *Cieszyńskigo ślabikorza* (2022) abo włōsne przekłady Niedźwiodka Pucha i Małego Princa¹¹ — idzie brać za świadōmō prōbã jeji kodyfikacyje we ôpozycyji do głownego sztrōmu ślōnskigo jynzykowego aktywizmu, co potwiyrdzajōm tyż publiczne wypowiedzi autora w socyjalmedyjach, kaj ôn podkryślō ôdrymbność cieszyńskij zymie ôd Gōrnego Ślōnska a jeji mōwy ôd ślōnskij gōdki ôd niego idyntyfikowanyj yno ze Ślōnskym pruskim.¹² Problymatyka etniczno-jynzykowyj idyntyfikacyje

¹¹ Przystympne na autorskij zajcie: <https://gwaracieszynska.com/> (przystymp 24.03.2023)

¹² Ôb. do przikładu dyskusyjō pod postym na Facebooku Cieszyńsko rzecz po naszymu z 19 listopada 2021: <https://www.facebook.com/cieszynskorzecz/posts/pfbid032zSqs7Nsys7GJV6fyfcSHDxZZkmTK1wcvdtDkKJ295AxQVjim3xxzn5bpPGEL2gyl> (przystymp 24.03.2023) abo deklaracyjō na autorskij zajcie <https://gwaracieszynska.com/>: Jak przestany my wyrzōndać, to rzeczy niy bydzie, a zustanie yny cosik prōznego.

Cieszyniōkōw je złożōnō a wykrōczō za rōmy sam tego artikla (por. Studnicki, 2015; Kubica, 2022). Werci sie ale zasygnalizować, iże wyżyj mianowane wejzdrzyni na miyjsce cieszyńskij rzeczy w ôgōlnoślōnskim kōntekście niyma jedzine. Uwidzimy to do przykładu we wypowiedzi inkszego jeji popularyzatora a autora tekstōw tamstōnd:

„Jeśli by sie to kiedykolwiek przebiło, **jeśli by został uznany jynzyk ślōnski tak jak kaszubski, to taki dialekt cieszyński do tego, to by dobrze było**. Tym bardziej, że jak sie tak tymu prziglōndnōnc, to tych takich ślōnsko-cieszyńskich słōw, co jest takich podobnych, to bydzie ze siedymdziesiōnt procynt, a tak trzicet procynt to jest takich, co tylko na Gōrnym Ślōnsku wystympujōm. (...) [Tyj pisowni] [n]o właśnie nimogym bardzo wyrozumieć. I mi sie wydaje, że to byłoby niepotrzebne, bo tu w naszej, tu w cieszyńskij to nima to zastosowanie. (...) Ale myślym, że **to by nie przeszkadzało w opracowaniu takij kodyfikacji. No najwyżej by sie wedla tego napisało tu po cieszyńsku bez tego hoczka i kōniec**. Wersje powiedzmy tōm dialektycznōm cieszyńskōm wedla tego i nie było by problemu. Jo nie widzym problemu żodnego.” (SCI)

W prudnickim krysie wywiady potwierdziły wielki znaczyni twōrczości Anny Myszyńskij dlō hań tyj społeczności. Jeji ôsprōwki, wiersze a felietōny publikowane w lokalnych cajtōngach respōndynciō a respōndyntki spōminali za głowny — a czynsto jedziny, beztōż słōzōncy za muster — kōntakt z pisanōm formōm ślōnskij gōdki. Ôd nij spopularyzowany spusōb zōpisu je ôd niykierych tyż brany za istnō formã kodyfikacyje:

„**My skodyfikowani w miara już tam z jakimis̄ zasadami mōmy**, bo to ksiōnżki pani Myszyńskij były (...). Ôna była piyrszō i raczyj ci co piszōł, to dzieś tam sa w okolicy wiynkszość miała do czyniynia z jej tekstami, z jej ksiōnżkami, **no to ludzie z tego to czytajōnc tak sie nauczyli i w taki formie to stosujōł**.” (OPR)

Ale cieszyńskij rzeczy musimy aji brōnić przed tymi wszystkimi, kierzi by chcieli, coby jynzyk ślōnski był jedyn, dlo wszystkich kierzi bywajōm na Gōrnym Ślōnsku a na Cieszyńskij Ziymi. Kierzi prawiōm, że ślōnsko godka je aji u nas. Ale to nima prowda, a musimy to Sapiērōnōm wykłodać, aż to spokopiōm.

6. NARRATYW: KODYFIKACYJŌ NIYMA ZAGROŻYNI

Zwolynnicy kodyfikacyje dobrze znajōm nejczynstsze argumynta przeciwnikōw a niyrōz we wywiadach ōdpowiadali na nie rychlij, niŹli ś niymi byli skōnfrōntowani. Moc ich dzieli poglōnd, iŹe kodyfikacyjō niy tworzi Źōdnego zagroŹyniō dlō lokalnych ōdmian a moŹe ś niymi snadno koegzystować. Kodyfikacyjō mō sie tykać yno pisanyj formy, niy naciepować jedyn „poprawny” muster godaniō:

„Jak my skodyfikujemy ślōnski, to w Radziōnkowie dalij bydymy syceć, a w Rybniku dalij bydymy inacyj godać i w Rudzie Ślōnskij w kaŹdyj dzielnicy tyz bydōm inacyj godać. W Niymcach jest tak zwano plata [= *Plattdeutsch*] i wszyjscy sie dogadujōm, bo jest Hochdeutsch jesce tyz. I Źodnemu to niy przeszkadzo. Pisymy tak, bo sōm pewne zasady, ale godōmy tak jak kaŹdy w swoim środowisku sie naucyl i poradzi.”
(STA)

„Kodyfikacja, standaryzacja niy narzucō nikōmu, jak ty mōsz gōdać w dōma. W Źyciu! Standaryzacja, kodyfikacja jest po to, Źe za dwiesta, trzista, sztyrysta lōt, jak my wszyjscy poumierōmy, bańdzie z czego jōm odkopać i wtedy tyn kōmpromis, ktōry tam jest wypracowany bańdzie jak nejwiynkszy skarb. Bo czytajōnc cokolwiek po ślōnsku, niezaleŹnie czyŹ ty jest ze Cieszyna, czyŹ ty jest spod Olesna, czy z Kluczborka, czy ze Biały, czy z Krapkowic, ty to zrozumiesz bez problemu. Okej, sōm rōŹnice jynzykowe w synsie słōw. To sōm pewne lokalizmy. Ale moŹna je uŹywać jako synonimy. Czy ktōs robi problym z tego, Źe w Małopolsce sie gōdō, Źe idōm „na pole”, a we wiynkszości Polski sie idzie „na dwōr”?” (OPO)

Porōwnania role zesztandaryzowanyj ślōnskij gōdki do role *Hochdeutsch* w Niymcach pokōŹaly sie za ganc popularny narratyw, tak jako tyŹ przywołowani durch Źywych regijōnalnych rōŹnic w Polsce. Kōntraargumyntym dlō tak ōptymistycznego podynściō moŹe być kōnstatacyjō, iŹe *Hochdeutsch*, toć, niy skasyrowoł dyjalektōw we poledniowych Niymcach, Austryji a Szwajcarach, czego ale niy idzie pedzieć ō pōłnocnoniymieckich dyjalektach. Aji witalność regijōnalnych ōdmian polskij gōdki je — ōkrēm pōru ymblymatycznych cych leksykalnych abo syntaksowych — fest dyskusyjnō. Pozytywnym bajszpilym, kiery by potwiyrdzoł realnō moŹebność egzystowaniō pisanego waryjantu a przy tymu zachowaniō witalności gōdanych dyjalektōw, moŹe ale być wyŹyj spōminanō Norwegijō.

7. NARRATYW: MIYSZANI DYJALEKTŌW CHOBY POZYTYWNE ZJAWISKO

Postrzōd respōndyntŌw a respōndyntek, kierzi aktywnie tworzōm we ślōnskij gōdce niy chybiało takich, co prziznŌwali, iże sōm ōtwarci na miyszani form – przede wszyskim leksykalnych – z roztōmajtych subregijōnŌw Gōrnego Ślōnska. Taki postympowani je podle nich prawŌm cestŌm ku zwynkszaniu bogajstwa mŌwy, jak tyż naturalnym procesym, co nim przeszły aji inksze, dzisio lepij rozwinyte gōdki. Tak jako terŌzniŌ polskŌ norma w rŌżnym stopniu czerpie z małopolskich, wielkopolskich, mazowskich a kresowych elymyntŌw, tyż ślōnskŌ norma w prziszłości bydzie jakŌmsi miyndzyregijōnalnŌm krzizŌwkŌm:

„Niykiedy jak mi sie zdo, że u mie było jakiś taki raczyj polski słowo, a kajś tam koło Pszczyny czy kajś tam mi sie kojarzi jakiś taki słówko bardzij ślōnski, **to biera to ślōnski wtedy z inkszego rejōnu zamiast tego bardzij polskigo, co sie u nas używo**, żeby to bardzij miało tako ślōnsko forma.” (SRC)

„No ja, ftoś może nie znać tego słowa, bo jo użyja tego słowa tukej, a tak sie godo na Ślōnsku Cieszyńskim abo tak sie godo na zachodzie Gōrnego Ślōnska, tak zwanym Opolskim. I ftoś mi potym godo, że jo nie godŌm tak, jak sie godo tu abo coś takiego. No ale **bo jo lõncza roztōmajte słowa, z tego regiōnu, tego, tego. I to je naturalne zjawisko**, bo też familije sie kuplujŌm z roztōmajtych regiōnŌw Ślōnska, wiadomo że tukej godano inaczyj, tukej inaczyj, ale **musi być jakiś... tak zwano literacko godka**. A że jakoś tam wieś bydzie godać tak, a nie inakszy, to niech jak najbarzij godo, niech i buch napiszŌm w tym.” (SMI)

„JŌ tyż używŌm czasami słŌw, że wiysz, u nŌs gŌdajŌm na przykład „chtori”, a tam w strŌna barzij Katowic „kery”, to też mi sie zdarzŌ, że powiyam czasami „kery”, czy „do kierygo” zamiast „do chtorygo”. No i to tak bydzie sie działo i po prostu **za ileś tam lõt ślōnskŌ gŏdka stanie sie jednolitŌm gŏdkŌm, tak jak polskŌ gŏdka**, co tyż miała ileś tam dialektŌw, gwar, ale wiynkszość ludzi już gŏdŌ w jednym polskim, no i tak uwazŌm, że stanie sie ze ślōnskŌm gŏdkŌm, że za ileś tam lõt baje ujednolicŏnŌ.” (OKR)

Dodejmy ku tymu, iże ujednolicani sie gŏdki niy musi być yno teoretycznie przepowiadaniŌm muzykŌm prziszłości. Pri wywiadach w połedniowyj tajli raciborskigo krysu ōpisowane było tracyni

sie tradycyjnyj lokalnyj mōwy laskigo typu, kierō je ōd drugij połowy XX stoleciō zastympowanō ōd ślōnskij gōdki „zza wody”, to znaczy ōdmiany typowyj dlō ōkolic Rybnika i Wodzisławia abo szyrzyj cyntralnego Gōrnego Ślōnska. We gminie Istebne usłyszōlech, iże „ōdchodzōm ōd jabłōnkowaniō” a szyrzy sie we strzednim a modszyj pokolyniu „mōwa cieszyńskō ta takō uniwersalnō”, to znaczy ōdmiana typowō dlō niygōrskij tajle Cieszyńskigo Ślōnska. Profesyjōnalne podszukani dynamiki tych pōmian jawi sie podle mie za jednā z nejważnijszych potrzeb spōczesnego ślōnskoznōwstwa, z czym bych dopełniōł postulaty wyrażōne przōdzij ōd Jolanty Tambor (2010) a Artura Czesaka (2015, p. 239).

Na kōniec podziwejemy sie tyż na wypowiedzi, co przimo akcyntujōm potrzebā kodyfikacyje (abo „unifikacyje”) gōdki niyzależnie ōd ewyntualnych strat dlō lokalnyj roztōmajtości. Podle tego narratywu przetrwani gōdki jako takij je we wercie barzij niźli uretowani koźdyj ōdmiany, baji niykierie subregijōny, co leżōm dalij ōd forsztelowanego jynzykowego cyntrum by sie miały ajnfach ōfiarować dlō wiynkszego dobra. Taki ōpinije szło trefić postrzōd respōndyntōw a respōndyntek z katowskij kōnurbacyje, nale tyż z inkszych terynōw, co by we takim przypōdku „uciyrpiaty”:

„Raczej **nie jesteck zwolennikiem fest regionalizacji tego ślōnskigo**. Raczej właśnie żeby taki jedyn ogōlny sztandard gōrnoślōnski. (...) Nierealnym jest, żeby w Katowicach my mieli jedyn system szkolnictwa, a w Opolu już drugi, a w Cieszynie trzeci, a tam, nie wiym, w Kluczborku sztworty. To jo wiem, że coś takiego jest ajnfach nierealne i na pewno prostsżōm, w synsie krōtszōm drogōm jest unifikacja tyj godki. (...) **Szkoda, żeby zanikły różnice regionalne, ale jeśli to mo być kosztyj tego, żeby ta ślōnsko godka faktycznie mogła ewoluować** już do tego statusu ewidentnie literackij, rozpowszechniōnyj godki, **no to myśla, że jest to tako jakoś cena, kiero trza ajnfach brać pod uwaga**. Nie godōm o definitywnym uśmierceni, bo coś takiego to tyż jest... nie wiym jak by sie człowiek starōł, to nawet choćby celowo to robił, to tego nie szafnie. Ale jest to jakiś taki efekt uboczny tego i cena, jako jo na pewno jesteck w stanie zacialować.” (SK)

„Mi sie zdō, że niyma moźliwości, żeby jynzyk sie zachowōł, jak niy bydzie skodyfikowany. I wiadōmo, że **to sie bydzie łōnczyć z tym, że jakieś warianty sie potracōm, ale tego niy uniknymy**. (...) Myślam, że niy mogymy sie tego bōć, bo **mimo wszystko to je lepsze jak to, żeby sie ta gōdka stracyła blank**.” (SGL)

„Jest co prawda ciężko mi to przyjąć, że ten literacki śląski to raczej jest stamtąd [= z *katowskij kōnurbacyje*], ale **uważam, że musimy się jako Ślązacy w jakiś sposób poświęcić ku temu, żeby stworzyć jakąś taką jedną... jeden szczep tego języka, który byłby po prostu uznawany**. Bo jeżeli człowiek z Warszawy powie „ale wy tam mówicie w różnych gwarach”, no i ma rację, to w tym momencie nie mamy na to żadnego argumentu. Ale gdyby istniał taki śląski, który byłby taki powiedzmy uniwersalny, to na pewno byłoby to łatwiejsze.” (SPS)

8. PODSUMOWANI

Kodyfikacyjō drzynnyj mōwy Gōrnego Ślōnska je porzōnd ōtwartym procesym, co ōstōwō przedmiotym żywych debat postrzōd Ślōnzōkōw. Czynść ludzi ōdciepuje tã idyjō ganc skirz ideowego przeświadczeniō ō „gwarowości” ślōnskij gōdki, co dlō nij dachszprachōm je a zōwdy mō być polskō. Nale aji zwolynnicy jynzykowyj ymancypacyje niy sōm za jedno, a wielość regijōnalnych ōdmian jawi sie w tym kōntekście za jedno z nejwiynkszych — baji możno nejwiynksze — wyzwani. Niykierzi postulujōm wytworzyni pōru rōżnych literackich sztandardōw podle mustra łużyckiego abo norweskiego, kiej inksi bierōm potracyni sie peryferyjnych ōdmian za cynã, co sōm w sztandzie zacialować dlō wiynkszego dobra, coby sie gōdka blank niy stracyła. Czynść po ślōnsku pizōncych deklaruje, iże świadōmie lōnczy elymynta rōżnych ōdmian, bo tak by tak je to naturalne zjawisko, a w przyszłości ślōnskō gōdka bydzie ujednolicōnō choby polskō. SzYROKO roztopiyrzōne je tyż przeświadczyni, iże sztandardyzacyjō niyma zagroźyni dlō lokalnyj roztōmajtości, co majōm dokazować taki przikłady jako je *Hochdeutsch* a wele niego żywe niemiecki dyjalekta. Interdyjalektalny ślabikōrzowy szrajbōnek mō mockã swoich yntuzyjastōw, ale tyż krytykōw, co w nim niy widzōm ōd twōrcōw deklarowanego uniwersalnego charakteru. Roztōmajcie je spoziyrano nawet na kluczowy teoretyczny problem — na wiela ōdmian sie ślōnskō gōdka doprōwdy tajluje a jak moc sōm na siã te ōdmiany podane.

Ideologicznego wyklarowaniō na Gōrnym Ślōnsku niyma a cesta ku niymu zdō sie być jeszcze dlōgō. Jeźli ale kodyfikacyjny projekt mō sie podarzić a mō sie stać richtig skutecznym nōczynim rewitalizacyje gōdki, werci sie wsuchować we wszyscy głosy, bo żywe zainteresowani problematykōm — jako pokazujōm doświadczynia mojih podszukōnkōw — niyma yno dōmyjna wōnskigo krajsu aktywistōw z katowskij kōnurbacyje.

BIBLIJOGRAFIJŌ

- Ahearn, L. M. (2012). *Living language: An introduction to linguistic anthropology* (1st ed.). Blackwell Publishing Ltd.
- Bąk, S. (1971). O nowy podział dialektów śląskich. *Slavia Occidentalis*, 28/29, 3-14.
- Bisaz, C., & Glaser, A. (2015). *Rätoromanische Sprache und direkte Demokratie: Herausforderungen und Perspektiven der Rumantschia*. Schulthess Verlag.
- Bortliczek, M., & Bogoczová, I. (2022). Literackie i paraliterackie teksty gwarowe z czesko-polskiego pogranicza. *Świat i Słowo*, 39(2), 81-88. <https://doi.org/10.53052/17313317.2022.57>
- Breda, K. (2021). Speaker legitimacy in contexts of minority language revitalization: A case study of attitudinal responses towards varieties of Basque. In P. Morales, P. Peinado, & Y. Ponsoda. (Eds.), *Estudios lingüísticos de jóvenes investigadores* (pp. 87-100). Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha. http://doi.org/10.18239/estudios_2021.174.00
- Chromik, B. (2014). Aspekty pojęcia "ideologie językowe" istotne z perspektywy działań rewitalizacyjnych. *Zeszyty Łużyckie*, 48, 65-78.
- Cooper, R. L. (1989). *Language planning and social change*. Cambridge University Press.
- Coray, R. (2008). *Von der Mumma Romontscha zum Retortenbaby Rumantsch Grischun: Rätoromanische Sprachmythen*. Institut für Kulturforschung Graubünden.
- Cramer, J. (2014). Perceptual dialectology. In *Oxford handbook topics in linguistics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935345.013.60>
- Czesak, A. (2015). *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*. Księgarnia Akademicka.
- Dołowy-Rybińska, N. (2010). Odwracanie zmiany językowej na Kaszubach. *Studia Socjologiczne*, 3(198), 47-76.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2017). *Goralské nářečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy* (2nd ed.). Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity.

- Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Multilingual Matters.
- Główny Urząd Statystyczny (2023). Tablice z ostatecznymi danymi w zakresie przynależności narodowo-etnicznej, języka używanego w domu oraz przynależności do wyznania religijnego. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaloznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html>
- Greń, Z. (2000). *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie & Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Gudaszewski, G. (2015). *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Główny Urząd Statystyczny.
- Hellfeier, R. (2018, August 28). Chrzelicka mowa? Co to za mowa? <https://www.smolarnia.org/aktualnosci/chrzelicka-mowa-co-to-za-mowa/>
- Jagose, A. (1996). *Queer theory: An introduction*. Melbourne University Press.
- Jaroszewicz, H. (2018). Rozwój języka Górnoszlązaków w XXI w. Szkic socjolingwistyczny. *Zeszyty Łużyckie*, 53, 25-42.
- Jaroszewicz, H. (2022). *Zasady pisowni języka śląskiego. Studium normatywne*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich.
- Jaroszewicz, H. (2023). Ortografie współczesnego piśmiennictwa śląskojęzycznego. *Slavia Occidentalis*, 78-79, 67-83. <https://doi.org/10.14746/so.2021/2022.78-79.6>
- Kroskirty, P. V. (2009). Language renewal sites of language ideological struggle: The need for “ideological clarification”. In J. Reyhner & L. Lockard (Eds.), *Indigenous language revitalization: Encouragement, guidance & lessons learned* (pp. 71–83). Northern Arizona University.
- Kubica, G. (2022). Gellner’s theory of nationalism and the study of Silesianess. In P. Skalniak (Ed.), *Ernest Gellner’s legacy and social theory today* (pp. 461–480). Palgrave Macmillan.

- Labocha, J. (2016). Zaolziańska twórczość gwarowa. *Socjolingwistyka*, 30, 81-88.
<https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.30.7>
- Maxwell, A. (2006). Why the Slovak language has three dialects: A case study in historical perceptual dialectology. *Austrian History Yearbook*, 37, 141-162.
<https://doi.org/10.1017/S0067237800016817>
- Michna, E. (2019). Emancypacja śląszczyzny w kontekście „starych” i „nowych” ideologii językowych. *Postscriptum Polonistyczne*, 1(23), 57-76. https://doi.org/10.31261/PS_P.2019.23.05
- Muljačić, Ž. (1989). Über den Begriff Dachsprache. In U. Ammon (Ed.), *Status and function of languages and language varieties* (pp. 256–277). Walter de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110860252.256>
- Musiał, M., & Rosa, M. (2019). *Kiedy umrze ślōnskō gōdka?* Silesia Progress.
- Preston, D. R. (1999). *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1). John Benjamins Publishing Company.
- Pustułka, A. (2011, May 20). Śląski – tylko gwara czy już język? *Dziennik Zachodni*.
<https://dziennikzachodni.pl/slaski-tylko-gwara-czy-juz-jezyk/ar/405487>
- Røynealand, U. (2009). Dialects in Norway: Catching up with the rest of Europe? *International Journal of the Sociology of Language*, 196-197, 7-30. <https://doi.org/10.1515/IJSL.2009.015>
- Schuster-Šewc, H. (2014). Herausbildung der Standardsprache: Sorbisch. In K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, & P. Kosta (Eds.), *The Slavic languages. An international handbook of their history, their structure and their investigation* (Vol. 2, pp. 1477-1486). De Gruyter Mouton.
- Semik, T. (2011, March 26). Jan Miodek: Dyskusja o języku śląskim w piśmie jest zenująca. *Dziennik Zachodni*. <https://dziennikzachodni.pl/jan-miodek-diskusja-o-jezyku-slaskim-w-pismie-jest-zenujaca/ar/384010>
- Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. In P. Clyne, W. Hanks, & C. Hofbauer (Eds.), *The elements: A parasession on linguistic units and levels* (pp. 193-247). Chicago Linguistic Society.

- Siuciak, M. (2010). Język śląski – problem terminologiczny czy społeczny? *Białostockie Archiwum Językowe*, 10, 267-277. <https://doi.org/10.15290/baj.2010.10.19>
- Sochacki, T. (2022). *Cieszyński ślabikorz a ku tymu cosik wierszym po naszymu*. Interfon.
- Studnicki, G. (2015). *Śląsk Cieszyński: Obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Syniawa, M. (2019, 20 grudnia). W 30. rocznicę śmierci Óndry Łysohorskiego. <https://wachtyrz.eu/desatky-rokow-na-kraju-prepasci-w-30-rocznice-smierci-ondry-lysohorskiego-2>
- Tambor, J. (2010). O potrzebie szerszych badań nad współczesną śląszczyzną. In M. S. Szczepanski, T. Nawrocki, & A. Niesporek (Eds.), *Deficyty badań śląskoznawczych* (pp. 57–66). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tambor, J. (2017). Etnolekt górnośląski. In *Encyklopedia województwa śląskiego: tom IV*. Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej. https://web.archive.org/web/20230709192647/http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Etnolekt_g%C3%B3rno%C5%9Bl%C4%85ski
- Wencel, A. (2023). *Dykcjōnôrz ślůsko-polski ůoparty na ślůskej wymōwje ůod wele ůopolō*. https://www.math.uni.wroc.pl/~wencel/sil/slownik_sp.pdf
- Wicherkiewicz, T. (2014). *Regionalne języki kolateralne Europy – porównawcze studia przypadku z polityki językowej*. Wydawnictwo Rys.
- Woolard, K. A. (2008). Language and identity choice in Catalonia: The interplay of contrasting ideologies of linguistic authority. In K. Süselbeck, U. Mühlischlegel, & P. Masson (Coords.), *Lengua, nación e identidad: la regulación del plurilinguismo en España y América Latina* (pp. 303-323). Iberoamericana Vervuert.
- Wyderka, B. (2005). O stosunkach językowych na Śląsku. *Białostockie Archiwum Językowe*, 5, 181-190. <https://doi.org/10.15290/baj.2005.05.13>
- Wyderka, B. (2014). O rozwoju polskich dialektów. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 21(41), 103-113. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2014.21.2.7>

Zaręba, A. (1969). *Atlas językowy Śląska: tom I, wstęp do całości*. Śląski Instytut Naukowy.

Zaręba, A. (1980). *Atlas językowy Śląska: tom VI, mapy 1001-1250*. Śląski Instytut Naukowy.

Zaręba, A. (1988). *Szkice z dialektologii śląskiej*. Śląski Instytut Naukowy.